

FIBULELE „DIGITATE“ DE LA HISTRIA (Partea a II-a)*

În continuarea lucrării publicate ne vom ocupa aici de cea de-a doua fibulă descoperită la Histria. Aceasta face parte din categoria fibulelor mijlocii, avînd o lungime de 11,7 cm, iar într-o oarecare măsură este replica celei mari, păstrînd de la aceasta numai elemente morfologico-tipologice ; în rest ea se deosebește total ca tehnică de execuție și ca decor.

Placa de la cap, în formă de semioval, are cinci prelungiri, dispuse radial în jurul „degetului” central, al patrulea „deget” fiind în formă de spin ; credem că forma „degetului”-spin nu se datorește unui defect de turnare, ci mai curînd unei încercări de rectificare sau de reparare. De altfel, atît la „degetul” spin, cît și la placa piciorului se văd clar urme de pilitură și de ciocănitură, care nu pot fi făcute decît numai după turnarea fibulei. „Degetele” sînt delimitate față de placă de cîte o linie adîncită, după care urmează decorul format dintr-o linie sau două, paralele, deasupra cărora sînt alte două linii, dispuse în unghi inferior.

Arcul, frumos curbat, este marcat de o coamă ascuțită, iar la ambele extremități are cîte cinci sau șase linii paralele adîncite, care nu converg perechi în același punct pe nervura mediană a arcului. Curbura maximă a arcului este un cîmp rombic nedecorat.

Placa de la picior, de formă mai mult trapezoidală, se leagă grosolan de arc ; fibula a fost scoasă din tipar cu marginile plăcii de la picior simple, iar după aceea s-a încercat, prin pilire, să se copieze „cuiburile” pentru montat pietrele ale fibulelor de tip Histria-Arçar, dar meșterul nu a reușit să realizeze decît niște festoane diforme. Deși operația de pilire este grosolană, se remarcă totuși încercarea de a se copia elementele decorative ale fibulei care i-a servit drept model. Piciorul terminal al plăcii inferioare este un apendice cu decorație geometrică pe suprafață.

* Partea I a acestui studiu a apărut în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 67—96.

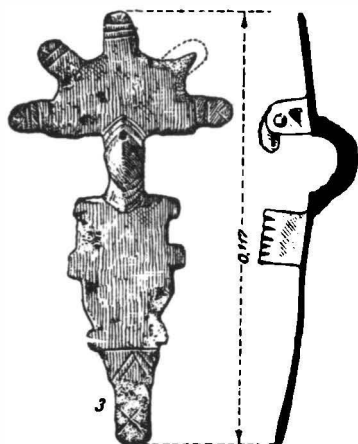
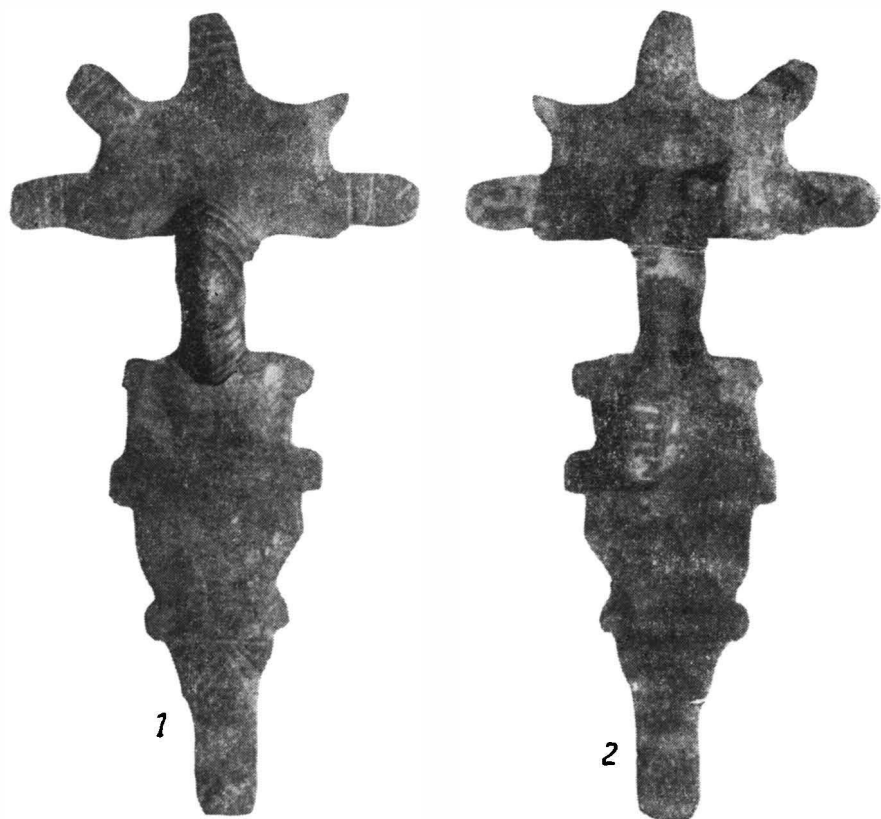

Fig. 1. — 1-3 fibula mică de la Hlstria.

Acest picior sugerează oarecum figura zoomorfă cu care se termină fibulele de tip Histria-Arčar.

Pe spatele fibulei se păstrează aproape toate elementele resortului de închidere ; placa de la cap are două urechiușe în care era fixat resortul acului de fier. Din ac, care este destul de gros, se mai păstrează foarte puțin ; portagrafa, așezată spre stînga axului fibulei, este ușor îndoită și cu marginea pilită, iar pe suprafața exterioară are un decor din cinci linii adîncite ; în lăcașul interior al portagrafei se mai păstrează urme de metal ars, probabil rămășițe ale acului dezagregat de incendiu. Și la această fibulă elementele sînt turnate în bloc, iar singura piesă adăugată este resortul cu acul de prindere.

★

Prezența acestei fibule la Histria se cere a fi explicată, deoarece prin aspectul „barbarizat” pe care îl are distonează total față de conținutul culturii materiale orășenești romano-bizantine din secolele VI-VII e.n. a vechii cetății milesiene.

Din punct de vedere tipologic, fibula reprezintă aproape o ultimă etapă a unui proces de degenerare și simplificare a tipului A. Dacă acest proces s-a petrecut chiar la Histria sau în orice alt centru din imperiu, el s-a întîmplat în secolul al VII-lea e. n., iar această fibulă sau oricare asemănătoare ei n-a mai putut servi drept model lumii slave decît pentru unele exemplare care ar avea o formă tot atît de degenerată, dacă nu chiar și mai simplificată. Eventuala preluare de către slavi a unui astfel de model din imperiu n-a putut să se facă decît după sfîrșitul secolului al VI-lea e. n., deoarece fibula de la Histria aparține unui mormînt din secolul al VII-lea e. n.

Fibulele descoperite în regiunile de la nordul Dunării de jos, ale căror forme sînt socotite ca luate din centrele romano-bizantine și apoi copiate și transformate în concepție proprie, locală, în secolul al VII-lea e. n., întăresc cele afirmate de noi. Ne referim la faptul că preluarea acestor modele din imperiu nu se putea face decît după sfîrșitul secolului al VI-lea e.n., cum este cazul cu unele fibule nord-dunărene atribuite slavilor, care își au „prototipul” lor în centrele romano-bizantine, documentat după finele secolului al VI-lea e. n.

Ca exemplu pot servi fibula nord-dunăreană de la Sarmizegetusa, a cărei formă este aproape identică cu exemplarul din centrul romano-bizantin de la Čaricin-Grad¹, aceasta din urmă putînd fi considerată ca datînd din secolul al VII-lea, deoarece în stratul de cultură unde a fost descoperită (denumit impropriu „slav” de către cercetătorii iugoslavi) au fost găsite monede de la Heraclius (610—641)². Dacă exemplarul de la Sarmizegetusa reprezintă o copie după exemplarul de la Čaricin-Grad, preluarea formei din acest centru romano-bizantin nu s-a făcut decît în secolul al VII-lea e. n., ipoteză îngăduită de situația de acolo. Exis-

¹ *Starinar*, V—VI, 1954—1955, Beograd, p. 178, fig. 38.

² Vladimir Petrovici. *Les fouilles de Tsaricin-Grad*, in *Cahiers Archéologiques*, III, 1948, Paris, p. 47.

tența unui nivel târziu în acest mare centru romano-bizantin este atestată și de un alt exemplar (fig. 2/3)³, foarte apropiat din punct de vedere tipologic de una din fibulele descoperite la Orlea⁴ (reg. Oltenia) (fig. 2/4), datată în secolul al VII-lea e. n. Din comparația acestor două piese se poate observa că fibula a doua de la Țaricîn-Grad prezintă o degenerare

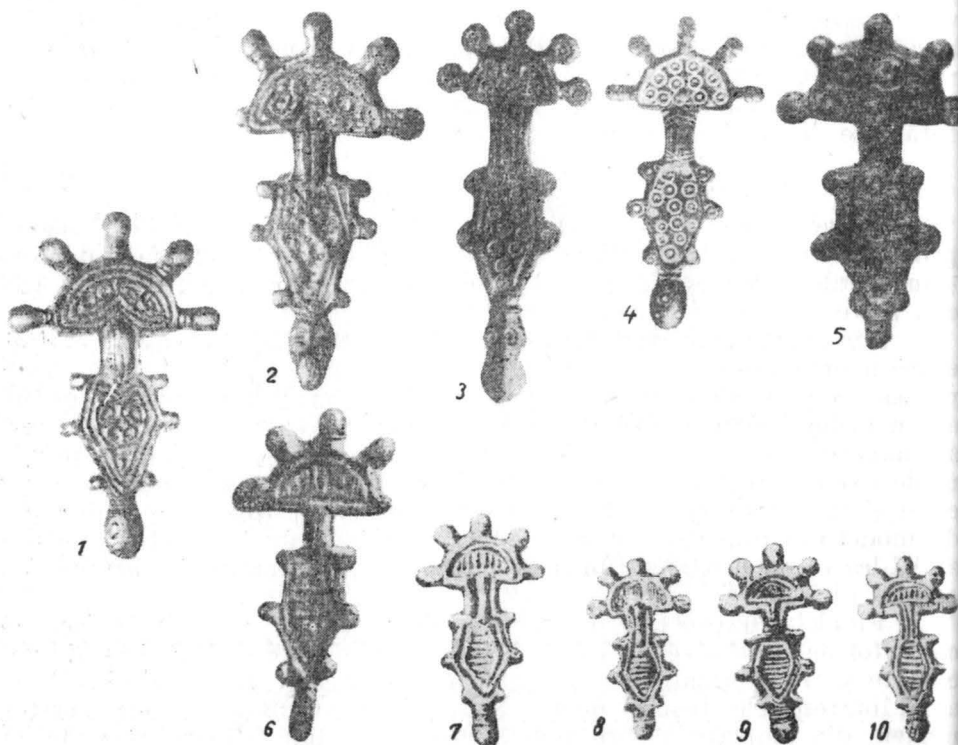

Fig. 2. — 1-10 — tablou evolutiv al fibulelor de tip Muntenia I.

mai avansată decît exemplarul nord-dunărean. Putem socoti oare că și această a doua fibulă de la Țaricîn-Grad (fig. 2/3) a servit drept model unor variante nord-dunărene din aceeași grupă cu exemplarul de la Orlea sau prezența ei într-un oraș romano-bizantin își găsește și o altă semnificație, ca și fibula a doua de la Histria?

Existența unor fibule în forme asemănătoare atît la nord, cît și la sud de Dunăre, credem că mai poate fi explicată și pe altă cale decît numai aceea a consecinței contactului direct dintre populațiile germanice din garnizoanele bizantine și cele slave din afara imperiului. Un indiciu în acest sens ar putea, probabil, să ni-l ofere cele două fibule descoperite

³ *Starinar*, VII-VIII p. 327, fig. 39.

⁴ I. Nestor, *Dacia*, N.S., V, p. 445, fig. 4/1.

în Muntenia ⁵ și care au strînse legături tipologice cu fibula de la Orlea, implicit și cu exemplarul II de la Țăricin-Grad. Dacă comparăm fibulele din Muntenia cu piesele din seria bizantină Arçar-Histria sau din seria bizantină A/B, asemănarea tipologică este izbitoare. Una din fibule, aceea pe care o denumim Muntenia I (M. I) (fig. 2/1), poate reprezenta fie replica simplificată a tipului Histria, fie a unui frumos exemplar din aur descoperit la Sirmium (seria A/B). Această fibulă din Muntenia este lucrată într-o tehnică bună și îngrijită, lăsînd astfel impresia că și ea este produsul unui atelier specializat.

O piesă identică cu fibula M. I a fost descoperită la Scheufelsdorf ⁶ (R. P. Polonia), iar o alta, cu care se aseamănă foarte mult, provine ca descoperire întîmplătoare din Macedonia ⁷ (R. P. Bulgaria), aceasta avînd și mască umană pe appendice. Deoarece situația este apropiată cu cea de la Țăricin-Grad (unde prima fibulă a fost interpretată drept model seriei Sarmizegetusa), socotim și fibula din Macedonia ca avînd același rol de prototip, deoarece se găsește la sud de Dunăre, sau acceptăm o altă formulare a aceluiași autor, și anume că atît exemplarul din Macedonia, cît și cel din Muntenia sînt fibule slave ⁸ (fibulei de la Scheufelsdorf nu i s-a precizat semnificația etnică în acest context).

În lămurirea acestei probleme, credem că o oarecare lumină aduce cea de-a doua fibulă (fig. 2/2) din Muntenia, pe care o denumim M. II. La o primă vedere, ambele fibule lasă impresia că ar fi pereche (mai ales cînd examinarea lor nu se face direct, ci numai pe baza desenelor și a fotografiilor publicate), dar, puse alături și comparate, ele denotă diferențe sensibile în ceea ce privește tehnica de execuție, sugerînd chiar ideea că seria din care face parte prima (M. I) ar fi servit ca model celeilalte (M. II). Al doilea exemplar oferă semnele specifice degenerării, care se manifestă prin aplatizarea elementelor proeminente și în redarea abia schițată a decorului, simplificarea ce poate fi urmărită mai departe fie prin seria Orlea-Țăricin-Grad II (în care cerculețele punctate țin locul oricărui alt decor), fie prin seria Pastîrskoe-Kellaren (fig. 2/6—7) și Negotin — Novi-Banovici (fig. 2/8-10) (la care decorul este constituit din linii simple). În această etapă (Orlea — Țăricin-Grad II sau Pastîrskoe-Negotin) se mai menține forma generală, tipul fiind însă foarte simplificat, iar la exemplarele care urmează după seriile citate degenerarea se petrece pînă la ultima ei consecință, cum este cazul fibulei de la Dobogo, R. P. Ungară (fig. 2/5).

O problemă greu de rezolvat deocamdată este determinarea din aceste serii de fibule a acelor care au fost lucrate în atelierele bizantine, pentru ca, prin comparație cu ele, să poată fi mai sigură separarea celor create dincolo de granițele imperiului. Judecînd însă după tiparele de turnat obiecte descoperite la Felnac ⁹, ale căror forme simple nu necesi-

⁵ Dacia, XI — XII, 1941 — 1944, p. 504, fig. 11/121 și 11/122.

⁶ H. Kühn, *Das Problem der Masurgermanischen Fibeln in Ostpreußen*, în *Documenta Archaeologica*, 1956, Bonn, pl. XXIV/III.

⁷ J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhundert*, Mainz, 1950, pl. 31/50.

⁸ Așa cum sînt considerate de I. Nestor, *op. cit.*, p. 445 — 446.

⁹ N. Fettich, *Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn*, în *ArchHung*, I, 1926, pl. IV, și *Istoria României*, I, p. 716.

tau înalte cunoștințe tehnice, putem considera ipotetic drept produse bizantine atât exemplarul cu mască umană din Macedonia, cât și cel din Muntenia (M. I). Aceste piese au fost trecute apoi dincolo de Dunăre și au servit drept model, foarte probabil, numeroaselor variante asemănătoare lor, iar în procesul de copiere repetată seria inițială să fie simplificată pînă la acel ultim stadiu în care forma fibulei este abia sugerată. Noi socotim că etapele de copiere și de simplificare, petrecute din plin la nord de Dunăre, sînt oarecum independente de evoluția fibulelor „cap de serie” din imperiu.

Astfel, dacă în imperiu tipul bizantin Arĉar-Histria a putut prin evoluție să ducă și la apariția fibulelor cu mască umană de tipul Coșoveni, la nordul Dunării el a evoluat în forme miniaturale¹⁰ care au succedat serii numită de noi Macedonia-Muntenia I, ca apoi aceste fibule simple să fie introduse în imperiu fie pe calea colonizării pașnice¹¹, fie prin pătrunderi violente¹².

Nu posedăm încă o documentare precisă care să demonstreze evoluția pe care am propus-o mai sus, dar comparația evoluției acestor fibule cu alte obiecte bizantine ce au trecut granițele imperiului și unde au suferit transformări ar putea să ne ajute la sesizarea acestui proces de pendulare. Astfel, la Histria s-a găsit o cataramă (cu capete de pasăre) într-o locuință aparținînd ultimului nivel de viațuire datat cu monede din vremea lui Heraclius (610-641); forma originală o găsim și în lumea slavă, la Sărata-Monteoru¹³, și în cea avarică, la Papa (Ungaria). Inspirîndu-se de la aceste obiecte bizantine, atelierele locale „barbare” au creat și ele catarama de acest tip, modificate însă după fantezia lor, dar în care mai poate fi recunoscut modelul original¹⁴. Același lucru s-a petrecut și cu cerceii bizantini de tip Coșoveni, care sînt copiați de meșteri locali în forme simplificate, așa cum sînt cei găsiți în mormîntul III de la Gîmbaș¹⁵ sau în alte locuri.

Este adevărat că pînă în prezent nu cunoaștem încă în vreun centru romano-bizantin, pentru această epocă, forme de cercei sau de catarama „barbarizate” de tipul celor discutate ca venite de la nordul Dunării, dar procesul de transformare a unor obiecte bizantine sau procesul de preluare a elementelor decorative romano-bizantine de către atelierele neromane a existat. Plecînd de la aceste considerente de ordin general, vom încerca să extindem acest fenomen și asupra fibulelor. Seria fibu-

¹⁰ Vezi exemplarul de la Stara Zagora la J. Werner, pl. 31/49.

¹¹ G. Ostrogorski, *Histoire de l'état byzantin*, Paris, p. 133, unde afirmă că sîrbii și croații s-au stabilit în Peninsula Balcanică cu asentimentul Împăratului Heraclius.

¹² Probabil cum este cazul la Histria, unde, după atacul din jurul anilor 600 e.n., s-ar putea ca unele elemente neromane să se fi stabilit în oraș, după cum ne-ar indica fibula de la figura 1 sau cele de la Piatra-Frăcței.

¹³ *Istoria României*, I, p. 736, fig. 183/10.

¹⁴ N. Feltich, *Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorlaskori emléktanyagban*, în *AE*, XL, 1923—1926, p. 159, fig. 46 și 47; p. 160, fig. 48 și pl. III/2,4 și 6.

¹⁵ J. Werner, *op. cit.*, pl. 31/2—4; vezi și N. Feltich, în *ArchHung*, XXXI, 1951, pl. XIX/5—6, unde publică cerceii asemănători celor de la Gîmbaș din descoperirile din regiunea Keszthely. Variantele acestor cercei le regăsim și în descoperirile de la Pastirskoe (vezi M. I. Braicevski și D. T. Berezoveț, *К истории древнеславянского ювелирного ремесла*, în *KS*, 53, 1954, p. 25, 13/7—8), care însă par ceva mai evoluți decît cei de la Gîmbaș-Meszthely.

lelor de lux, cum este perechea descoperită la Sirmium și care face parte din grupa A/B, sau piesa de la Histria (exemplarul I) sînt transpuse în Bizanț mai simplificat pentru uz curent în varianta din bronz Macedonia-Muntenia I, iar în această formă tipul Histria ajunge la nordul Dunării. Această etapă a fibulelor Macedonia-Muntenia I ar corespunde momentului de trecere al cataramii cu capete de pasăre din imperiu dincolo de Dunăre la Sărata-Monteoru și Papa. Etapele următoare ce urmează seriei Muntenia I ar putea să fie reprezentate de produsele create la nord de Dunăre, începînd cu seria Muntenia II și cu cele care i-au urmat; acestea au fost apoi difuzate pe spații foarte mari, cum este cazul exemplarelor aproape identice, găsite atît la Pastirskoe, regiunea Niprului, cît și la Kellaren, în Polonia, sau cele de la Orlea și Kellaren. Aceste fibule le regăsim și în sud, fie sub forma celor de la Negotin — Novi-Banovici (anticul Burgenae), fie sub aspectul exemplarului II de la Čaricin-Grad (Iustiniana Prima), cît și celei de la Histria (exemplarul II).

În sprijinul ipotezei că există o mișcare a fibulelor de la sud la nord de Dunăre și apoi invers, dar revenite în forme simplificate, readucem în discuție fibulele cu mască umană de tip Coșoveni. Motivele expuse pînă acum ne îndreptățesc să socotim acest tip drept produs de lux al atelierelor bizantine, ajuns apoi la nordul Dunării, unde a suferit procesul de simplificare prin copiere pînă la forme miniaturale.

Singura piesă inspirată și simplificată din tipul original Coșoveni ca descoperită sigur într-un oraș romano-bizantin este fibula de la Nea-Anchialos¹⁶, vechea Tebă creștină. Fibula se afla într-un mormînt colectiv (o criptă construită lîngă absida bazilicii Δ), care conținea patru schelete.

Piesa de la Nea-Anchialos a fost găsită în stratul de cultură romano-bizantin din secolul al VII-lea e.n., iar prezența ei în acest context ar putea sugera ideea că este un produs bizantin. În acest fel, prin fibula de la Nea-Anchialos întreaga serie de fibule cu mască umană și-ar fi asigurat apartenența bizantină. Deocamdată înclinăm să credem că este venită din *barbaricum*, iar existența ei la Nea-Anchialos poate demonstra, ca și fibula cu mască umană din Asia Mică, o mișcare de reîntoarcere a tipului inițial în forme simplificate. În lumina celor arătate pare că s-ar explica mai veridic prezența în centrele antice sud-dunărene nu numai a tipurilor de fibule discutate pînă acum, ci și a altora, ca, de exemplu, a perechii de fibule de la Piatra-Frecăței (probabil vechiul castru roman Berhoe). Ele își găsesc asemănarea cu exemplarul mai evoluat cu cinci butoni de la Pergam (Asia Mică)¹⁷, oraș care a aparținut imperiului fără întrerupere în secolele VI—VII e.n., iar în teritoriile nebizantine cu fibula din așezarea de la Tei¹⁸-București. Fibulele de la Piatra-Frecăței au însă cele mai apropiate analogii cu două piese din cimitirul slav de la Sărata-

¹⁶ J. Werner, *op. cit.*, pl. 27/1. Această fibulă a fost găsită lîngă un schelet, orientat E-V, dintr-o criptă lipită de absida bazilicii Δ. De reținut de asemenea că la Nea-Anchialos ultimele monede descoperite datează de la Heraclius și Heraclius-Constantin (614—641 inclusiv).

¹⁷ *Ibidem*, pl. 30/40 și 30/42.

¹⁸ D. V. Rosetti, în *Germania*, 18, 1934; și mai recent *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, p. 33, pl. XXXI/5—6 și 10.

Monteoru¹⁹, cu exemplarul de la Pastîrskoe²⁰, precum și cu o pereche de la Scheufelsdorf²¹. Acestea de la Scheufelsdorf sînt aproape identice cu cele de la Piatra-Frecăței. De asemenea trebuie remarcate unele elemente de legătură tipologică dintre fibulele de la Piatra-Frecăței cu fibula din așezarea slavă de la Șipot²² și pandantul acesteia din urmă de la Scheufelsdorf²³. Credem că seria Șipot-Scheufelsdorf poate fi derivată din tipul I de la Čaricin-Grad, tip care prin elementele sale componente se leagă de obiecte bizantine.

La fel și tipul cu „liră”, documentat prin exemplarul din orașul romano-bizantin Pergam, se regăsește în fibula de argint aurit din necropola slavă de la Sărata-Monteoru sau în forma foarte frumos decorată de la Kiev²⁴, precum și în bogata serie de la Daumen-Kellaren²⁵, tip existent apoi și în aria gepido-avară de la Fehértó²⁶ și Szakaly Oregheghi. Urmărind elementele componente ale fibulelor de tipul cu „liră”, se constată că și acestea ne duc tot spre obiecte bizantine²⁷. Legată strîns genetic și tipologic de fibulele cu „liră” este fibula din Banat²⁸, precum și perechea de fibule cu mască umană din mormîntul III de inhumație de la Gîmbaș²⁹-Transilvania. O pereche de fibule aproape identice cu cele de la Gîmbaș s-a descoperit în necropola de inhumație de la Kruje, R. P. Albania³⁰, fibule care au la extremitatea plăcii inferioare mască umană. Prin acest decor se leagă de tipul bizantin cu mască umană Diergardt-Kofler-Coșoveni, precum și prin capetele de șoim, care sînt asemănătoare pe ambele tipuri de fibule. Mască umană, redată grosolan, se regăsește și pe fibula din Macedonia, exemplar care face parte din seria Arčar-Histria. De asemenea trebuie remarcat decorul identic de pe placa inferioară a fibulei de tipul cu „liră” de la Sărata-Monteoru³¹ cu decorul tipului I de pe fibula provenită de la Čaricin-Grad³² și Pastîrskoe³³, decor ce unește aceste

¹⁹ I. Nestor, *Șantierul Sărata-Monteoru*, în *Materiale*, VI, p. 511, fig. 2, și mai cu seamă fragmentul de la fig. 1, care este foarte apropiat.

²⁰ J. Werner, *op. cit.*, pl. 30/43.

²¹ H. Kühn, *op. cit.*, p. 88 și pl. XX/I₁₀.

²² Mircea Matei și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, p. 744, fig. 5.

²³ H. Kühn, *op. cit.*, pl. XX/I₁₈.

²⁴ *Ibidem*, pl. XXI/II₁.

²⁵ *Ibidem*, pl. XXII și XXIII.

²⁶ *Ibidem*, pl. XXI/II₄.

²⁷ Rămîne încă de argumentat de către cercetătorii care atribuie fibulele de tipul cu „liră” și Čaricin-Grad unei populații slave, deoarece ei consideră că prezența acestor obiecte de poadoabă ar indica în același timp și o prezență slavă. Așa după cum vom încerca s-o dovedim într-un articol viitor, fibulele de tipul cu „liră”, la fel ca cele de tip Čaricin-Grad I, preiau elementele decorative de la obiectele bizantine, în special de la catarame. Aceste detalii decorative le vom regăsi pe fibulele de tip Coșoveni, ca și la cele de tipul Frecăței, Monteoru, Șipot, Pastîrskoe, Scheufelsdorf, reflectînd astfel prin ele originea lor bizantină.

²⁸ H. Kühn, *op. cit.*, pl. XII/I₁.

²⁹ *Ibidem*, pl. XX/I₂.

³⁰ Skänder Anamali și Hăna Spahiu, *Varreza e heresme mesjetare e Krujës*, în *Buletin i Universitetit Schetëror te Tiranes*, 2, 1963, p. 34, fig. 3.

³¹ I. Nestor și Eug. Zaharia, *Șantierul de la Sărata-Monteoru*, în *Materiale*, V, p. 517, fig. 3.

³² Vezi mai sus nota 1.

³³ J. Werner, *op. cit.*, pl. 30/36.

tipuri pe planul ornamentului comun. La rîndul lor, fibulele de tipul I, Čaricin-Grad – Pastirskoe-Sarmizegetusa pot fi legate prin forma arcelor laterale de tipul cu mască Coșoveni, fiindcă și acestea le au foarte asemănătoare. Comparînd apoi decorul unor cataramе bizantine³⁴ cu aceste arcuiri laterale ale fibulelor Čaricin-Grad I și Coșoveni, constatăm asemănări frapante, fapt ce ne determină să vedem legătura dintre ele.

Credem că în acest felirul genetic al unor fibule miniaturale, decorate sau nedecorate, poate fi urmărit pînă la izvorul lui, prototipul „bizantin”, care, ajuns în mediu „barbar”, și-a urmat evoluția, fiind prelucrat după concepția și mijloacele tehnice corespunzătoare societății respective. Deși este posibil ca unele serii simplificate să fie creații locale, ele au totuși o mare arie de răspîndire și întrepătrunderi etnice greu de diferențiat. Chiar atunci cînd au fost descoperite în mediul slav, nu putem afirma cu hotărîre că ar putea fi în același timp un produs slav, deoarece exemple asemănătoare au fost găsite și în centre neslave, cum sînt cele din ariile avare și autohtone nord-dunărene. De aceea, chiar și seriilor de fibule denumite, de data aceasta de I. Nestor, slave le-ar trebui o argumentare suplimentară, care să le definească și să le separe, dacă este posibil, și mai mult de cele care apar în contexte neslave cu forme aproape identice. Posibilitatea foarte aproape de realitate ca anumite tipuri de fibule (aceea de la Histria, cele cu mască de tip Coșoveni, cele de tipul cu „liră” și tipul „Čaricin-Grad I”) să aibă ca centre de creație atelierele bizantine schimbă fundamental viziunea asupra istoriei slavilor în teritoriile unde s-au așezat³⁵. Fără a nega rolul slavilor în crearea unor forme de cultură materială printru care și fibulele, ultimele cercetări făcute în această direcție cer ca principial faptele istorice să fie puse în concordanță cu descoperirile arheologice. Credem că trebuie urmărit procesul relațiilor directe slavo-bizantine, precum și cele prin intermediul populațiilor romanice nord-dunărene în mijlocul cărora s-au așezat slavii. În lumina descoperirilor arheologice ar trebui urmărit dacă nu cumva, în procesul de conviețuire, slavii nu au preluat și unele forme de fibule digitate de la populația autohtonă romanică nord-dunăreană și nu numai de la populațiile germane din imperiu sau din afara lui. Cercetările complexelor aparținînd populațiilor autohtone nord-dunărene de pe teritoriul R.P.R. sînt încă la început, dar rămîne de explicat în această direcție existența unor fibule miniaturale de tip „slav” ca cele de la Tei³⁶, Dămăroaia, Soldat Ghivan³⁷ (București),

³⁴ D. I. Pallas, *AI BAPBAPIKAI ΠΟΡΡΙΑΙ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ*, Athènes, 1954, pl. 75/2.

³⁵ Lucrarea lui J. Werner, *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, Mainz, 1950, n-a constituit obiectul unei largi discuții, deși o atare discuție ar fi fost necesară, căci o serie întregă de cercetători, bazîndu-se pe concluziile savantului de la München, afirmă că, acolo unde se află fibule denumite de J. Werner „slave”, trebuie să înțelegem că ar exista și o populație slavă. Descoperirile menționate de noi arată că fibulele slave au o largă răspîndire, pătrunzînd și în lumea „neslavă”, și că acelea de tip Coșoveni, Arčar-Histria, Macedonia-Muntenia I și, în sfîrșit, acelea de tip cu „liră” și Čaricin-Grad își găsesc originea în cultura materială romano-bizantină.

³⁶ D. V. Rosetti, în afară de Germania, 18, 1934, vezi mai recent *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1950, p. 33, pl. XXXI/5–6 și 10.

³⁷ Inedită, în colecția Muzeului orașului București.

care aparțin unui nivel de cultură cu ceramică predominant autohtonă lucrată și la roată, uneori în procente mari, contemporan descoperirilor slave de la Monteoru-Șipot. S-ar putea ca în acest fel o serie de fibule, ca cele din Muntenia, Oltenia și Banat, să reprezinte veriga de legătură dintre slavi și imperiu prin intermediul populației locale, iar aceasta să transmită slavilor unele forme ce se manifestă în variantele de la Monteoru și Șipot, fibule care au circulat pe spații foarte mari ce depășesc cu mult teritoriile actuale ale R. P. Române.

Schimbul dintre sudul și nordul Dunării este documentat de cerceii bizantini de la Coșovenii de jos și de cataramele din necropola de la Sărata-Monteoru și Balta Verde.

Rămîne să se stabilească jaloarele teritoriale prin care s-au făcut legăturile dintre regiunile Niprului și imperiu, fiindcă este documentat că în afara obiectelor bizantine de import de la Martinovka, Pastirskoe și Chațki au existat puternice influențe sudice, prezente și în forma unor fibule „digitate”. La seriile discutate pînă acum și dovedite că nu au putut fi creație niproviană, mai adăugăm fragmentele de fibule cu mască umană, copiate după tipul bizantin balcano-dunărean, găsite în regiunile niprovienne la Stepanki și Pastirskoe³⁸ (neluate în considerație nici de J. Werner și nici de I. Nestor), a căror prezență aici permite ipoteza că au putut servi drept izvor de inspirație pentru decorul antropomorf de pe plăcile „niprovienne”³⁹. Concentrate în aceste locuri, s-a dovedit că plăcile, la rîndul lor, au strîns legături genetice și cu fibulele „digitate” din grupa a II-a a lui J. Werner, dar afirmația acestuia, precum și a multor cercetători că atît fibulele din grupa a II-a, cît și „plăcile” sînt creații exclusive ale centrului slav „ant” de la Nipru, poate ar trebui, în parte, revăzută.

Plăcile antropomorfe și zoomorfe pot dezvoltă și o predilecție a unor popoare de călăreți sarmato-alane tîrzii sau tîrce (cazare ? avare ?), care își dezvoltă local podoabe originale, inspirate din formele sudice, preluate fie prin intermediul centrelor din Crimeea, fie din regiunile vestice de Nipru, în speță regiunile nordice ale Dunării mijlocii și inferioare, în care un rol de seamă l-a jucat și teritoriul României, unde s-au descoperit fibule cu mască umană. Cum legătura dintre Nipru și Bizanț este documentată, nu este lipsită de interes prezența la sud de Dunăre, în R. S. F. Iugoslavia, a unei fibule-placă de tipul niprovian, la Vrbaș⁴⁰, dovedindu-se și prin această piesă că există o mișcare a unor forme de cultură materială asemănătoare pe spații foarte mari. Nu trebuie să socotim însă că numai datorită relațiilor comerciale sau căsătoriilor se găsesc aceste obiecte pe spații diferite, excluzînd din discuție deplasările de populație dintr-un loc în altul, ci trebuie îmbinat elementul arheologic cu cel istoric în așa măsură, încît să căpătăm un tablou cît mai veridic al realităților antice.

De aceea existența în imperiu a unor fibule de tip miniatural, ca cele de la Histria, Čaricin-Grad, Piatra-Frecăței etc., nu exclude, ci presupune

³⁸ J. Kudláček, *Kultura Poltrebnych Poli Cernakovskeho typu, na Ukrajina a Antaská Problematika*, în *SlovArch*, V, 2, p. 378, fig. 10/1-2.

³⁹ *Ibidem*, fig. 1.

⁴⁰ *Seoba Naroda*, p. 83, fig. 1.

și prezența unor populații venite de dincolo de Dunăre, colonizată în calitate de simpli locuitori sau de apărători ai centrelor bizantine. Dar aceasta nu înseamnă că singurii străini erau numai neamurile germanice, eliminând necritic celelalte populații dovedite că au trăit și ele la nordul Dunării mijlocii sau de jos. Din motivele arătate înclinăm să credem că printre acești locuitori ai centrelor romano-bizantine se înscriu nu numai diversele populații germanice, ci atât slavii și avarii, cât și sarmato-alanii.

Antichitățile „barbare” din Scythia Minor aparținând secolelor VI—VII e.n. nu au fost epuizate ca izvor istoric, ci, dimpotrivă, sîntem abia la începutul studierii lor, iar prezența în imperiu a acestor obiecte „neromane”, reflectă permanenta legătură și întrepătrundere între lumea „barbară” și imperiu, și invers, fapt dovedit a nu fi lipsit de importanță pentru dezvoltarea societăților respective.

★

Este extrem de valoros că astăzi se pot demonstra mai cu precizie forme de cultură materială bizantină descoperite dincolo de granițele imperiului și care depășesc începutul secolului al VII-lea e.n., cum este cazul cerceilor stelați, al cataramelor și al fibulelor cu mască umană lucrate în atelierele bizantine (exemplarele cele mai înaintate și mai bogat decorate care au servit drept modele replicelor nebizantine).

Existența acestor ateliere ridică din nou problema stăpînirii bizantine în regiunea balcano-dunăreană și pătrunderea aici a slavilor. Ultimul punct de vedere afirmă, în legătură cu o serie de evenimente legate atât de lumea slavă, cât și de cea bizantină, că migrațiunea slavilor s-a făcut în jurul anilor 630⁴¹ și că așezarea acestora s-a făcut prin distrugerea centrelor bizantine.

Într-un studiu anterior⁴² am sesizat existența în centrele romano-bizantine din Scythia Minor a unor monede din vremea lui Heraclius (610—641), reprezentînd mărturii numismatice care pot dovedi prelungirea vieții romane cel puțin pînă la această dată. Deși cercetările din regiunea Balcanilor sînt destul de puține în această privință, totuși pentru două din centrele balcanice avem atestată viața de oraș romano-bizantin cel puțin pînă la 641 e.n. prin descoperirile de la Čaricin-Grad și Nea-Anchialos.

În privința pătrunderii slavilor în imperiu credem că trebuie precizat unde este vorba de infiltrare și de colonizare sub diverse forme, dar în cadrul imperiului, și cînd se poate vorbi de o așezare masivă prin înlăturarea stăpînirii bizantine din regiunea balcano-dunăreană.

Primul fenomen este de presupus, dar greu de surprins arheologic: nu îl negăm, ci îl avem în vedere, înclinînd să credem, așa după cum am arătat că fibula II de la Čaricin-Grad poate să semnaleză și o prezență slavă, dar în mediu romano-bizantin, fiindcă nimic de aici nu permite

⁴¹ I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la péninsule Balkanique ... In Revue des études sud-est européennes*, tome 1, 1963, Bucarest, no. 1—2, p. 41—67, unde susține, pe baza izvoarelor literare, că slavii nu au pătruns la sud de Dunăre înainte de anul 602 e.n.

⁴² Aurelian Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de n.è.*, în *Dacia*, N. S., VII, p. 347—348.

identificarea unui nivel de locuire exclusiv slavă. Ipoteza ar putea fi valabilă și pentru alte tipuri de fibule, considerate că au luat naștere la nord de Dunăre și introduse apoi în imperiu.

Populația slavă este documentată cel puțin pentru ultimele decenii ale secolului al VI-lea e.n. și în plin secol al VII-lea, ca o prezență efectivă la nordul Dunării de jos și nu vedem de ce din mozaicul etnic al regiunii balcano-dunărene tocmai ea să lipsească dintre populațiile imperiului din secolul al VII-lea e.n. (ne referim pînă la anul 679). Se pare că slavii au pătruns în imperiu și au suferit un proces de romanizare, ca și celelalte populații neromane ajunse în aceste regiuni; dar, spre deosebire de celelalte, ei s-au fixat pe aceste pămînturi, amestecîndu-se cu populația romanică, împrumutînd forme de cultură romanică și constituind — în unele locuri, în altele nu — populația dominantă.

Sub orice raport, a fost o populație care s-a adaptat unei civilizații superioare ei, iar împreună cu populația local-romanică a dus mai departe tradițiile vechii civilizații bizantine. După anul 679 e.n., deci după migrațiunea primului val bulgar, principala masă slavă este prezentă mai ales în nord-estul Bulgariei de azi. Procesul de romanizare al slavilor pe teritoriul țării noastre, unde latinitatea a învins, este mai greu de urmărit, dar el nu putea să se petreacă fără ca romanitatea locală sud și nord-dunăreană să nu fi existat în permanență. Toate formele de cultură ale secolelor IX—XI e.n. păstrează în ele tradiții puternice ale fondului local sudic, existent în secolele VI—VII e.n. atît la nordul, cît și la sudul Dunării. Sîntem astăzi în măsură să urmărim unele forme de cultură materială care au existat în Dobrogea în secolele VI—VII e.n. și care apoi au fost transmise în secolele IX—XII e.n.

Veriga de legătură dintre aceste secole rămîne să fie scoasă la lumină de cercetările arheologice viitoare, dar de existența acestei verigi nu ne-am îndoit niciodată.

AURELIAN PETRE

ПАЛЬЧАТЫЕ „ФИБУЛЫ” ИЗ ХИСТРИИ (Часть II)

РЕЗЮМЕ

Вторая фибула из Хистрии, также найденная в 1935 г., имеет длину 11,7 см и является упрощенным повторением большой фибулы, опубликованной ранее.

По примитивной технике исполнения и «варварскому» виду она отличается от содержания материальной культуры римско-византийского слоя в Хистрии, VI—VII вв. Поэтому наличие как этой фибулы, так и других, с которыми она связана, найденных в римско-византий-

ских центрах, выдвигает вопрос: относятся ли они к имперским фибулам, прошедшим через процесс перерождения под влиянием местных условий, или же они попали сюда извне.

Обсуждая данный вопрос, автор склоняется к мнению, что в основе этих фибул лежат типы, созданные в римско-византийских мастерских, типы, которые проникли в «варварский» мир и копировались, раз от разу все более упрощенно, мастерами местных народностей. Из «варварских» областей они были занесены в римско-византийские центры неримскими народностями либо в результате насильственных вторжений, либо путем мирной колонизации.

В поддержку своего утверждения автор приводит находку в Неа-Анкиалос (Греция) фибулы типа «Кошовень», но в упрощенном варианте. Наличие ее в этом римско-византийском городе свидетельствует о процессе возвращения в империю фибул типа «Кошовень», но в упрощенной форме.

Что касается этнической принадлежности типов миниатюрных фибул, с орнаментом или без, автор не согласен ни с теми, которые их считают исключительно славянскими, ни со сторонниками их германской принадлежности, поскольку эти фибулы в сходных формах встречаются в самых различных культурно-этнических комплексах (римско-византийском, местных, северо-дунайских, аварских, славянских, германских и т.д.). Учитывая это, автор рассматривает их как предметы украшения, имевшие большое хождение и ареал распространения, которые не всегда позволяют указать на их принадлежность к одной определенной народности.

Другим важным вопросом, выдвигаемым наличием этих фибул в римско-византийских центрах Балкан, является следующий: принадлежат ли они культурному уровню, относящемуся к периоду после 630 г. н. э., имея в виду, что некоторые новейшие теории считают, что эти балканские центры были разрушены примерно около 630 г. в результате славянского вторжения.

Автор, указывая на фибулы из Царицына-Града (Юстиниана Прима и фибула из Неа-Анкиалоса) отмечает, что вышеупомянутое разрушение не могло иметь место в 620—630 гг., поскольку в римско-византийском слое, где были обнаружены эти фибулы, нашли и монеты времен Гераклия и Гераклия Константина (610—641 гг.), относящиеся, следовательно, к периоду более позднему, чем 620—630 гг.

Можно добавить также, что их нельзя считать ни славянскими, ни германскими, потому что весь культурный комплекс, в котором они были найдены, является римско-византийским.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1—3, маленькая фибула из Хистрии.

Рис. 2. — 1—10, эволюция фибул типа Мунтения I.

LES FIBULES « DIGITÉES » D'HISTRIA (IIe partie)

RÉSUMÉ

La deuxième fibule, découverte aussi en 1935 à Histria, longue de 11,7 cm, est une réplique simplifiée de la grande agrafe déjà publiée.

La technique primitive de son exécution, son aspect « barbare » ne s'harmonisent pas avec le contenu de la culture matérielle caractéristique du niveau romano-byzantin d'Histria aux VIe—VIIe siècles. C'est pourquoi la présence, aussi bien de cette fibule que d'autres exemplaires qui lui ressemblent, dans des centres romano-byzantins doit être expliquée soit par un processus de dégénérescence subie par les exemplaires du répertoire byzantin, soit par un apport venu d'au-delà des limites de l'Empire.

L'auteur du présent article est d'avis que les fibules de cette catégorie ont comme point de départ des types créés dans des ateliers romano-byzantins, mais qui arrivés dans le « barbaricum », ont été copiés maintes fois, d'une façon de plus en plus rudimentaire, par les populations habitant au-delà des confins de l'Empire ; c'est de ces territoires que des populations non romaines, pénétrant dans le centre romano-byzantin soit d'une manière violente, soit par la voie d'une colonisation pacifique, ont rapporté les fibules du type simplifié dans le territoire impérial.

Cette hypothèse est corroborée par une découverte de Nea-Anchialos (Grèce), où l'on a trouvé une fibule du type Coşoveni dans une variante simplifiée, dont la présence dans cette ville romano-byzantine illustre le retour dans l'Empire des fibules du type Coşoveni dans des formes réduites.

En ce qui concerne l'appartenance ethnique des fibules miniaturales avec ou sans décor, l'auteur ne se rattache à aucune des théories qui les attribuent exclusivement à des populations soit slaves, soit germaniques, puisque ces fibules se retrouvent dans des milieux culturels et ethniques extrêmement divers : romano-byzantins, autochtones nord-danubiens, avars, slaves, germaniques, etc. C'est pourquoi l'auteur pense pouvoir affirmer qu'il s'agit d'une catégorie d'objets de parure ayant une large circulation et diffusion et ne pouvant signifier la présence d'une population exclusivement déterminée du point de vue ethnique.

La présence de ces fibules dans les centres romano-byzantins des Balkans soulève aussi le problème de savoir si elles appartiennent à un niveau de culture matérielle dépassant l'année 630 e.n., date à laquelle quelques théories récentes placent la destruction des centres balkaniques par une invasion des Slaves.

Rappelant aussi les fibules de Čaričin-Grad (Justiniana-Prima) et celle de Nea-Anchialos, l'auteur essaie de démontrer que cette des-

truction ne pourrait pas trouver sa place aux années 620—630, puisque le niveau romano-byzantin de ces fibules comprenait aussi des monnaies de Héraclius et Héraclius Constantin (610—641) indiquant une date qui dépasse celle citée ci-dessus.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1—3, petite fibule de Histria.

Fig. 2. — 1—10, tableau évolutif des fibules du type Muntenia I.
